



Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
Uniwersytet Pomorski w Słupsku

Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne

Tom V

Redakcja naukowa
Roman Drozd
Bohdan Halczak

konzy prowadzący
Janusz Drozd
i Bohdan Haleczak

zami
i Roman Wysocki, prof. UMCS

oprac., korekta, skład DTP:
Zuzanna Świąt

projekt okładki:
i Oleszczuk

tytuł
Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
ul. Reńska 7, 03-614 Warszawa

Instytut Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku
ul. Arcebiszopskiego 22a, 76-200 Słupsk

okładkę wykorzystano srebrnik Świętopelka I – nazywanego też Świętopelkiem
dełym – koczującym turowskiego, wielkiego księcia Rusi Kijowskiej,
i Włodzimierza I Wielkiego, starszego brata Jarosława I Mądrego,
i Bolesława I Chrobrego.

N 9788319964445-0 Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
N 9788317467414-0 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pomorskiego
w Słupsku

Wstęp.....	9
Роман Дрозд, 20 років діяльності Українського історичного товариства у Польщі (2004–2024) [20 lat działalności Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce (2004–2024)]	11

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE DO 1939 ROKU

Агнешка Тетерич-Пузіо, <i>Rodzina? Sojusznicy? Wrogowie? Charakter relacji Piastów i Romanowiczów (koniec XII wieku – wiek XIII)</i> ..25	
Stanisław Nabywaniec, <i>Rodziny i środowiska kapłańskie w eparchii przemyskiej i Administraturze Apostolskiej Łemkowszczyzny w pierwszej połowie XX wieku</i>	46
Роман Тимченко, <i>Еволюція дипломатичних відносин УНР і Польщі: від установалення до розриву (листопад 1918 – березень 1921 року)</i> [Ewolucja stosunków dyplomatycznych między Ukraińską Republiką Ludową a Polską: od ustanowienia do zerwania (listopad 1918 – marzec 1921)]	57
Witold Bobryk, <i>Geografia poparcia Bloku Mniejszości Narodowych w Okręgu Wyborczym nr 27 (powiaty: Zamość, Biłgoraj i Tomaszów) podczas wyborów do Sejmu w 1922 roku</i>	71
Тетяна Боряк, <i>Holodomor in Ukraine: The Polish Dimension of the Tragedy</i> [Wielki Głód w Ukrainie: polski wymiar tragedii]	97

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE W LATACH 1939–1947

Alina Bacic, „Sotnie starsze i młodsze...”. Charakterystyka porównawcza oddziałów kurenia przemyskiego UPA	115
--	-----

Rafał Dydycz, <i>Organizacja i działalność Ukraińskiego Komitetu Pomocowego w dystrykcie lubelskim w latach 1939–1941 – zarys problematyki</i>	135
Віталій Макар, Юрій Макар, <i>Обмін населенням між Польщею та УРСР: його наслідки для переселених українців</i> [Wymiana ludności między Polską a USRR: jej następstwa dla przesiedlonych Ukraińców]	151
Marek Melnyk, <i>Akcja „Wisła”. Dylematy moralne</i>	173
Jarosław Syrnyk, <i>Ukraińskie Seminarium Nauczycielskie w Krynicy (1940–1944)</i>	195

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE PO ROKU 1947

Василь Деревінський, <i>Позиція В'ячеслава Чорновола щодо українсько-польських відносин у 1987–1989 роках</i> [Opinie Władysława Czornowoła o relacjach ukraińsko-polskich w latach 1987–1989]	211
Bohdan Halczak, <i>Batalia administracyjno-sądowa ludności z akcji „Wisła” o nieruchomości zawłaszczone bezprawnie przez władze komunistyczne</i>	223

RELACJE UKRAIŃSKO-ROSYJSKIE

Олександр Добржанський, <i>Українці Галичини, Буковини та Закарпаття в політиці Росії другої половини XIX – початку XX століття</i> [Ukraińcy z Galicji, Bukowiny i Zakarpacia w polityce Rosji na przełomie XIX i XX wieku]	239
Joanna Duda, <i>Oksana Koshulko, Women Refugees and War: The Exploration of Fleeing and Returning to Ukraine</i> [Ukraińskie uchodźczynie wojenne: badanie ucieczki i powrotu do Ukrainy]	254
Владислав Струтинський, <i>Громадські організації національних громад Чернівецької області та російсько-українська війна: позиція і реальна діяльність</i> [Organizacje społeczne wspólnot narodowych obwodu czerniowieckiego wobec wojny rosyjsko-ukraińskiej: oficjalne stanowisko i rzeczywista działalność]	266

RELACJE UKRAIŃSKO-FINŃSKIE

Dawid Michalski, <i>Finnlandia wobec rosyjsko ukraińskiego konfliktu</i>	
--	--

RELACJE UKRAIŃSKO-SŁOWACKO-CZESKIE

Vlastimil Ondrák, <i>Československé vojenské zpravodajství v akcích proti Ukrajinské povstalecké armádě v kritickém roce 1947</i> [Czechosłowacki wywiad wojskowy w działaniach przeciwko Ukraińskiej Powstańczej Armii w krytycznym roku 1947]	301
---	-----

RELACJE UKRAIŃSKO-INDYJSKIE

Andrzej Małkiewicz, Piotr Szymaniec, <i>Indie wobec wojny w Ukrainie</i>	323
--	-----

RELACJE MIĘDZYKULTUROWE

Beata Bajon, Olga Drewniak, Laura Minicka, <i>Relacje międzykulturowe i ich odwzorowanie w budownictwie i architekturze na obszarze transgranicznym Beskidu Sądeckiego</i>	349
Hanna Hrehorowicz-Gaber, Julia Majka, Jakub Janicki, <i>Zmiany w krajobrazie kulturowym i architekturze wsi Florynka w Beskidzie Niskim</i>	364
Alicja Hrehorowicz Nowak, <i>Społeczna świadomość dziedzictwa kulturowego na obszarze osadnictwa łemkowskiego</i>	376
Ольга Каковкіна, «Нові радянські громадяни» у пошуку себе: емігранти у Дніпропетровську та області у 1950–1980 роках [„Nowi obywatele radzieccy” w poszukiwaniu samych siebie: emigranci w Dniepropietrowsku i okręgu dniepropietrowskim w latach 50. i 80. XX wieku]	385
Маріанна Мовна, <i>Сучасні туристичні путівники українсько-польським пограниччям: культурний контент</i> [Współczesne przewodniki turystyczne po pograniczu ukraińsko-polskim: treści kulturowe]	400
Michał Śmigiel, Bohdan Halczak, <i>Grekokatolicyzm i prawosławie w środowisku łemkowskim w XX wieku</i>	410
Informacje o autorach	435

Opracowania

- Bożyk A., *Między narodowym odrodzeniem a kolaboracją – Ukraińcy na Lubelszczyźnie pod okupacją niemiecką 1939–1944*, Lublin 2015, mps pracy doktorskiej, Biblioteka UMCS.
- Bożyk A., *Ukraiński Komitet Centralny – geneza oraz struktura organizacyjno-terytorialna*, „Rocznik Lubelski” 2016, t. 42.
- Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe. Województwo lubelskie*, Warszawa 1938.
- Dydycz R., *Podlasie i powiat bialski na łamach dziennika „Krakiwskie Wisti”* [w:] *Prasa podlaska w XIX–XXI wieku, szkice i materiały*, t. 5, red. J. Cabaj, Oficyna Wydawnicza „Podlasie”, Siedlce 2016.
- Grelka T., *Ukrainizacja w dobie podporządkowania ras. Ukraiński Komitet Centralny w Generalnej Guberni w latach 1939–1941*, „Biuletyn Ukrainoznawczy” 2002, t. 8.
- Horoch L., *Plan eliminacji Ukraińców ze służb publicznych i ważniejszych gałęzi własności prywatnej w województwie lubelskim w latach 1939–1941* [w:] *Pogranicze: studia z dziejów stosunków polsko ukraińskich w XX w.*, red. Z. Mańkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1992.
- Kłapeć J., *Rada Główna Opiekuńcza w dystrykcie lubelskim w latach 1940–1944*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- Kolanczuk A., *„Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina”. Uczestnicy ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921 – miejsca pamięci w Polsce. Informator*, Stowarzyszenie „Ukraiński Dom Narodowy”, Przemyśl 2015.
- Kрип'якович Г., *Проекты „розв'язання” kwestii української на Чернеській і Подільській півдні в другій половині літ тридцятих ХХ століття* [w:] *Воління і Холмщина 1938–1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння*, НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів 2003.
- Sycz M., *Spółdzielczość ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej*, Pracownia Wydawnicza, Warszawa 1997.
- The Correspondence of the Ukrainian Central Committee in Cracov and Lviv with the German Authorities, 1939–1944*, in two parts, W. Vernyha (ed.), Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton–Toronto 2000, p. 1 and 2.
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933–1945*, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1972.
- Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy, sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe PWN Sp. z o.o., Warszawa 1993.
- Кутіп'ювич В., *Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941*, Видавництво Миколи Денисюка, Чикаго 1975.
- Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А., *Від депортації до депортації*, т. 1, Букрек, Чернівці 2011, т. 3, Букрек, Чернівці 2015.
- Пастернак С., *Напис історії Холмщини і Підляшшя*, Інститут дослідів Воління, Вінніпег 1968.
- Сергієнчук В., *Український здви́г: Закерзоння, 1939–1947*, Київський національний університет, Київ 2011.

*Віталій Макар
Юрій Макар*

Обмін населенням між Польщею та УРСР: його наслідки для переселених українців

Vitaliy Makar, Yuriy Makar

Population exchange between Poland and the Ukrainian SSR: its consequences for the resettled Ukrainians

Summary

The agreement between the government of the Ukrainian SSR and the Polish National Liberation Committee on the resettlement of Ukrainians from Poland to Ukraine and Poles from Ukraine to Poland, signed on September 9, 1944, was supposed to solve the long-standing problem of relations between the two peoples and create the preconditions for their reconciliation. However, neither the PNL nor the government under Soviet Ukraine could play any important role in the exchange of population, as the resettlement agreement was called for convenience, even though it was the fate of their peoples. Even at the time of the agreement's signing, this was well understood by those who pushed for its conclusion and for what reason.

The authorities of the USSR, the same Russia, only under the guise of a federation of independent states, were having increased its territory during World War II, not only tried to keep it, but also to spread its influence further west, subjugating neighboring states directly. At the expense of the transported half a million Ukrainians, the USSR authorities were tried to replenish the number of their own citizens, which had been reduced during the war. The Poles resettled in the opposite direction were supposed to be used as a political arm of the future restructuring of Poland on the model of the USSR. Its collapse opened up the possibility of Ukraine's independence from Russia. However, the latter, despite its recognition of an independent Ukraine within the then recognized borders, after much preparation, began to reestablish its dominance over Ukraine and force Ukrainians to abandon their national identity.

The displaced persons from Poland and their descendants had to endure all the hardships of fitting into Soviet society, make a significant contribution to the development of independent Ukraine, and now defend its independence with the help of friendly countries, including Poland.

Keywords: population exchange, political preconditions for resettlement, assimilation of displaced persons into Soviet society, positive and negative consequences of resettlement, Ukrainian-Polish reconciliation.

Настав, на нашу думку, чи не останній шанс для українців осмислити, або навіть остаточно переосмислити, свою національну етнічну, культурну, релігійну ідентичність. Український етнос сформований опікуванню героїзму, самопожертви народу в ім'я відновлення української державності. Щоправда, ще донедавна ми переконували себе та інших, що в усіх наших державотворчих проблемах винні сусідні з нами народи. Проте було б несправедливо звинувачувати геть усіх українців у такому хибному тлумаченні нашої минувшини і сьогодення. Відверта повномасштабна агресія путінської Росії проти України відкрила врешті-решт очі тим верствам українського суспільства, які ілюзорно вважали, що Росія є прихильною нам державою. Сказане насамперед стосується мешканців тих регіонів України, які століттями перебували під російським пануванням. Але було б також невірним звинувачувати поголовно українців підросійської частини України у суцільно-му зросійщенні, хоч російська влада брутально його здійснювала протягом свого панування на підпорядкованих собі українських теренах. Власне з тих теренів вийшло чимало видатних ідеологів і практичних борців за суверенну Українську державу. Принагідно можна б пригадати імена Дмитра Антоновича, його синів — Михайла та Марка, Дмитра Донцова, Михайла Драгоманова, Андрія Жука, Дмитра Дорошенка, Миколи Міхновського, Івана Майстренка, Євгена Онацького, зрештою, багатьох інших, хто походив з українських земель, захоплених у різні часи Росією, або переданих до складу вже РФ після створення фіктивної української державності у вигляді УРСР. Формалізація цього злочину розпочалася 1918 року. Мова про нинішню Білгородську область РФ, частини Брянської, Курської та інших областей. Про все це недвозначно свідчать матеріали мирних переговорів між українською державою та РСФРР, які тривали впродовж 1918 року. Росія фактично силоміць захопила етнічно українські регіони, проголосивши їх своїми *споконвічними*¹.

¹ Див.: Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми засідань. Зб. документів і матеріалів, Київ-Нью-Йорк-Філадельфія 1999, с. 5-32.

Вернімося до згаданих вище імен. Названі нами особи народилися переважно у другій половині XIX століття на заході України, але були змушені туди переїхати через заборону вистого українського, починаючи з мови, в місцях свого народження. На українських землях, підпорядкованих Австро-Угорщині, більш-менш зберігалися права людини, її національна чи релігійна гідність. Тут, зокрема у Львові, політичні біженці зі сходу України, якщо буде дозволити застосування подібного визначення, здобували можливість для розвитку своїх ідей українського державотворення².

Мета авторів запропонованого матеріалу полягає не в розгляді глобальної проблеми українського державотворення. Нашою метою є спроба відтворити акцію переселення українців із Польщі до УСРР наприкінці Другої світової війни та по її закінченні, як нібито єдиний доцільний захід для усунення українсько-польського протистояння, що насправді виявилось одним з аспектів тієї ж експансіоністської російської політики, цього разу більшовицької імперії в особі СРСР. Щоправда, ідея була насправді спрямована, якщо говорити про далекоглядні наміри московських правителів, на те, щоб завершити боротьбу з т. зв. *українським буржуазним націоналізмом*, який перешкоджав їм у позбавленні українців почуття власної національної ідентичності. З переселенням до УСРР справа їх деукраїнізації для його організаторів ніби спрощувалася. Щодо накинutoї полякам нової прорадянської влади, то для неї нібито вимальовувалася перспектива створення *однаціональної держави*. Насправді ж визволителі розраховували на приручення Польщі, як це робив і російський царизм. Зрештою обезлюднення південно-східних воєводств Польщі внаслідок поголовного виселення українців нанесло їй колосальну шкоду економіці країни, про що свідчать польські документи³.

Питання польсько-українського чи українсько-польського обміну населенням вимагає, на нашу думку, всебічного аргументованого та об'єктивного вивчення, безумовно з урахуванням впливу третього чинника. Передусім, це слід було б зробити

² Чому Галичину називали українським П'ємонтом, <https://www.village.com.ua/village/life/podcast/346661-ukrainian-history-street-2023-s02e11> [доступ: 9 січня 2025].

³ Witalij Makar, Jurij Makar, *Putinowska „specjalna operacja wojskowa” a losy przesiedlonych z Polski Ukraińców po II wojnie światowej*, «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (Луцьк) 2022, № 3 (14), с. 196–197.

самим, українцям, що живуть в Україні, а також державній владі, оскільки йдеться про частину етносу, переселеного з закордону. Почнімо з влади, не радянської, а з часів незалежності. Справді, вона сприяла появі переселенських земляцтв, у законодавчому порядку надала статус учасників війни ще живим переселенцям (але не статусу депортованих, якого вони домагалися). Проте з початком військової агресії проти України у 2014 році його скасували. Щоправда, у вересні того ж року, у зв'язку з 70-ю річницею депортації у стінах Верховної Ради пройшли парламентські читання з того приводу. Авторам довелося брати в ньому участь. Виступ одного з переселенців з Польщі до Луганської області потряс усіх присутніх. Він розповів, що мешканців його села влітку 1946 року переселили з Лемківщини на Луганщину, а тепер росіяни поночі усіх схопили і кудись вивезли. Йому ж вдалося утекти і потрапити до Києва, щоб розповісти про трагедію, що сталася з його односельцями з вини нащадків тих, хто їх наполегливо переконував у щасливому майбутті в радянській Україні. Виявляється, що нинішня російська влада трактує переселенців з Польщі, як і усіх українців не потрібними в Україні, бо такого етносу, окремого від росіян, на думку правителів РФ, немає⁴.

Обмін населенням між Польщею та УРСР, започаткований угодою 1944 року мав продовження аж до 1951 року, коли Польщі віддали район Устрик Долішніх, вивізни звідти бойків, частково до новоствореного Забузького району Львівської області, але в основному — до Херсонської області. Не важко здогадатися, яка їх та їхніх нащадків доля тепер, коли РФ захопила частину області, а усю Херсонщину проголосила частиною своєї держави, ігноруючи будь-яке право. Мета Росії одна — ліквідація української державності і позбавлення українців національної ідентичності. На цьому тлі докорінно протилежними є стосунки українсько-польські. Нинішня Польща першою визнала незалежність України, постійно підтримує її на міжнародній арені, а тепер, в умовах агресії РФ проти нашої держави, надає їй усю можливу допомогу — політичну, військову, матеріальну тощо⁵.

⁴ Архів родини Макарів.

⁵ Там само.

Видче автори визначили мету свого дослідження, а тепер належало б дещо сказати про рівень опрацювання проблеми та матеріали, використані для написання даного тексту. Слід зазначити, що в загальному обсязі українсько-польських багатограних взаємин питання про міждержавне переселення українців та поляків може вважатися не найважливішою проблемою. Проте це не зовсім так, особливо в умовах нинішньої агресії РФ проти України. Зрештою, питання так чи інакше підіймалося і українськими і польськими науковцями. Проілюструємо сказане, для прикладу, хоча б роботами одного з українських дослідників — Романа Кабачія, випускника Херсонського педагогічного інституту (тепер університет), який потім здобув науковий ступінь в Люблинському університеті Марії Кюрі-Скłodовської у Польщі, захистивши власне дисертацію з розглядуваної нами акції обміну населенням. Видав із того приводу книгу польською мовою. За темою публікував й інші праці, завершивши цикл розширеною монографією, з включенням тексту про переселення бойків у 1951 році⁶.

Разом з тим, належить згадати також про роботу професора польського Ряшівського університету Яна Пісулінського, який двома виданнями опублікував аргументовану і об'єктивну працю про переселення українців з Польщі до УРСР, власне за розглядуваною угодою⁷. Автори, опрацьовуючи текст, залучили документи спогади, дослідження — свої та колег⁸.

⁶ Роман Кабачій, *Вигнані на степи. Повернення історичної пам'яті про українців* / Закерзоня, Київ 2019.

⁷ Jan Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947*, Rzeszów 2009.

⁸ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947), Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 1: Дослідження*, Чернівці 2011; Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947), Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 2*, Чернівці 2014, 899 с.; Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, *Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915-1947), Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 3*, Чернівці 2015; Роман Кабачій, *Вигнані на степи...*, цит. вид.; Jan Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947...*, цит. вид.; Юрій Макар, *Університети мого життя. Спогади*, Чернівці 2019; Іван П'ятночка, Сергій Корпага, *Історична пам'ять в описах і спогадах про рідне село Журавці*, Тернопіль 2020.

Автори не беруться за її детальний опис та характеристики, а лише подають своє власне бачення наслідків отого *обміну населенням* для перевезених з Польщі українців до тодішньої УРСР крізь призму сьогодення. Тодішній Радянський Союз проявив ініціативу в розв'язанні українсько-польського вузла протистояння шляхом переселення українців з Польщі до УРСР, а поляків — у зворотному напрямку. Але, як автори вже зазначили, переселення, перед усім, було організоване фактично не для усунення українсько-польських міжнаціональних протиріч, а для задоволення великодержавницьких зазіхань радянських правителів. Нав'язана ними польському народові влада сприйняла це як можливість позбутися від клопотів зі значною частиною своїх же громадян, чим наносила шкоду і власній державі. Проте від тодішньої польської влади не дуже могло залежати прийняття рішень такого рівня. Західні ж союзники сприйняли його, кажучи попросту, мовчки, хоч не виключено, що певні консультації з того приводу мали місце. До такої думки може, наприклад, підштовхнути те, як Вінстон Черчилль описав свої перемовини з Йосипом Сталіним у жовтні 1944 року в Москві щодо сфер впливу у повоєнній Європі. Як на нашу думку, зрештою не лише на нашу, поведінка керівництва Кремля красномовно свідчить про його бачення майбуття тих народів, яких вони взялися визволяти від гітлерівської окупації, видивившись західних союзників. На жаль, Польща опинилася, через своє географічне розташування, одним із головних об'єктів того визволення. *Обмін населенням* між Польщею та підрадянською Україною, на нашу думку, мав вирішити одразу дві проблеми⁹. По-перше, буцім-то звільнити польську сторону від присутності українців, що справляли клопоти польській владі на теренах, де з прадавніх часів проживали, милостиво залишаючи ті землі Польщі, яка за розрахунками СРСР мала стати його сателітом. По-друге, у Польщу передбачалося переселення не лише тих поляків, що мали польське громадянство до вересня 1939 року, але й поляків з інших областей України, особливо з Поділля і Житомирщини,

⁹ Юрій Макар, Віталій Макар, *Обмін населенням між УРСР та Польщею: його мета і наслідки*, «Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис» 2024, № 30, с. 190–191.

ми не з власної волі, стали *радянськими людьми*, цю правду — на думку влади. Розрахунок зводився до того, що поляки, переселені до Польщі з Хмельницької, Вінницької чи Житомирської областей створять політичне запліччя перебудови польського суспільства за радянськими зразками¹⁰. Проте спроба, м'яко кажучи, не дуже вдалася.

Сама угода підписувалась поспіхом у щойно визволеному Люблині з ніким не визнаним, крім СРСР, Польським комітетом національного визволення (ПКНВ), м. ін., створеним не у Польщі, а привезеним з Підмосков'я, сформованим з там перебуваючих польських прокомуністичних діячів. Усе це діялось, незважаючи на існування на Заході польського емігрантського уряду, який мав би повернутися у свою державу. До речі, угоду відразу після підписання засекретили. Про неї говорили, але її змісту не розголошували. Як вище зазначено, згідно з нею до підрадянської України належало виїхати українцям, русинам (тим же українцям), білорусам і росіянам. Чому представники останніх двох народів мали переселятися до України, а не до своїх республік? Очевидно ніхто на це навіть не звертав уваги. Зрештою, як і на те, де і коли на територіях південно-східної Польщі, у місцях компактного проживання українців, з'явилися етнічні росіяни¹¹.

Варто особливо підкреслити, що в угоді недвозначно і проголошувався принцип добровільності переселення. У тексті документу чітко записано, що «евакуація (тобто переселення) є добровільною і змушування не можна застосовувати ні безпосередньо, ні опосередковано». Керівник ПКНВ Едвард Осубка-Моравський заявив, що «люди самі вирішують, де бажатимуть проживати і громадянами якої держави захочуть бути»¹². Що ж відбулося насправді, відомо достеменно.

¹⁰ Там само, с. 190.

¹¹ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., с. 606–607; Юрій Макар, Віталій Макар, *Обмін населенням між Польщею та підрадянською Україною за Угодою від 9 вересня 1944 року та її наслідки* [y:] *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*, red. Roman Drozd, Bohdan Halczak, Słupsk-Warszawa 2020, s. 279–293; Witalij Makar, Jurij Makar, Putinowska „specjalna operacja wojskowa”..., цит. вид., с. 193–208.

¹² *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR: 1944–1946*, t. 1: *Dokumenty 1944–1945*, red. Eugeniusz Miśiło, Warszawa 1996, s. 40.

на нашу думку, варто також звернути увагу не лише на повільність підписання угоди, але й на намагання швидкого її виконання. Передбачалося здійснити взаємне переселення впродовж декількох місяців. Українсько-польське протистояння, доведене до апогею політичними елітами з обох боків, підкріплені зусиллями і окупантів, якими вважалися німці, і визволителями, за яких видавали себе радянські війська, здавалося — справді сприяли тому обмінові населенням, що пропагандистськи подавався за «чудове розв'язання питання про національні меншини». Насправді виселення українців з Польщі не вкладалося не лише у попередньо визначені терміни, але й декілька разові продовження їх. Щонайменше обмін населенням затягнувся на понад два роки. Справа у тому, що українці уперто не хотіли покидати місць свого столітнього проживання. Зрештою, й етнічні поляки з Поділля чи зі Східної Волині не дуже поспішали скористатися з пропозиції переїхати до Польщі, розуміючи, бодай інтуїтивно, що на них чекає в майбутньому, якщо її перебудують за радянським зразком¹³.

Взаємне переселення мало розпочатися 15 жовтня 1944 року і закінчитися до 1 лютого 1945 року, власне напередодні зустрічі Сталіна з Рузвельтом і Черчиллем в Ялті, на якій мало вирішуватися питання повоєнного влаштування Європи. Поспішність якнайшвидше завершити переселення зв'язувалась, на нашу думку, з намаганням розв'язати, на перспективу, дві для СРСР важливі проблеми. По-перше, щодо українців — остаточно усунути ненависний для кремлівських володарів український *націоналізм*, з яким, за власними міркуваннями, вони вже у межах України справилися, і навіть за допомогою найманих убивць чи своїх агентів вбили декого з лідерів українського незалежницького руху. А по-друге, міцно прив'язати до себе Польщу, котра за тодішніх обставин не могла протистояти далекосяжним планам Кремля, відчуваючи лише символічну підтримку західних союзників. На Кримській же конференції польське питання значилося серед найважливіших. Сенс конфлікту, як відомо, полягав у тому, що США і Велика Британія вважали, що до Польщі мав би повернутися її уряд на вигнанні. Радянська ж сторона їм

¹³ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., с. 604–605.

навізала спосіб вирішення проблеми — утворення уряду тими політичними силами, які ніби вивозили країну за допомогою СРСР, але заради національного примирення згодні на залучення до нього представників емігрантського уряду. У результаті рішення Кримської конференції призвели до глибокого розколу польського суспільства і вкрай непопулярних суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень¹⁴.

Далі автори говоритимуть конкретно про долю вивезених з Польщі українців. Коли у лютому 1947 року остаточно піднісувалися підсумкові документи радянсько-польського обміну населенням, то з'ясувалося, що мали місце суттєві розбіжності у підрахунках кількості переміщених осіб. Тому дослідники здебільшого називають середню, не дуже означену цифру — пів мільйона українців переселених на територію Української РСР. На території Польщі залишилося ніби 20 тис. українців. Проте, лише під час операції «Вісла» їх перевезли 150 тис. на т. зв. *понимецькі* землі. Якщо говорити відверто, то склалась ситуація, за якої українцям було важко залишитися в Польщі, а переселення до північної України не віщувало їм нічого доброго. Тому правдами і неправдами вони намагалися уникнути вигнання з рідних домівок. До речі, їм у тому сприяли поляки — представники місцевої влади, католицькі священники тощо¹⁵.

Очевидно було б доречним, бодай фрагментарно, нагадати що попередньо мали місце не поодинокі спроби знайти шляхи до польсько-українського порозуміння, не очікуючи допомоги з боку третьої сторони, яка завжди використовувала подібну допомогу для задоволення своїх імперських амбіцій. Не звертаючись до даних часів, можна б, наприклад, згадати угоду 1920 року, що увійшла в історію наших взаємин як акт взаємодопомоги і добросусідства між Польщею та УНР. Названа іменами тодішніх керівників держав Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри вона з відомих причин не принесла бажаних наслідків. Проте пошук шляхів до взаємопорозуміння набрав нових обертів у роки Другої світової війни. Зрештою, вони продовжуються й сьогодні. Яскравим свідченням сказаного можуть бути щорічні українсько-польські зустрічі в курортному

¹⁴ Там само, с. 589–595.

¹⁵ Там само, с. 603–607, 729–781.

зрештою в українських Карпатах, започатковані Варшавським і Прикарпатським (Івано-Франківськ) університетами¹⁶.

Розселення українців із Польщі на території УРСР

Повернемося до свого основного завдання — висвітлення долі українців, евакуйованих (згідно з тодішніми документами), а фактично насильно депортованими з Польщі до України. У справі розселення прибульців, як і в самій організації обміну населенням, панував повний безлад. Очікувалось, що з Польщі прибуде 240 тис. осіб. Влада Української РСР передбачала п'яту їх частину скерувати до східних областей, а решту — залишити у західних. Відсутність реальної оцінки ситуації породила безліч проблем організаційного характеру. Наплив переселенців у рази перевищував їх передбачувану кількість. Після її уточнення влада, враховуючи брак робочих рук у східних та південно-східних областях, вирішила скерувати туди більшість переселенців¹⁷.

Влада намагалася регулювати потоками переселення ново-прибулих громадян, але процес все більше і більше виходив з-під її контролю, що внесло суттєві корективи у міграції вихідців із Польщі. Влада видавала нові законодавчі і підзаконні акти, вдаючись при тому й до примусу, що не дуже допомагало справі. Переноселення прибульців відбувалося здебільшого стихійно, тобто поза межами державного регулювання. На подібну ситуацію, на нашу думку, впливали наступні чинники:

- до східних областей переселенці потрапляли фактично за вимогами влади, хоча формально — за власними заявами, будучи у своїй масі селянами, вони до того часу не стикалися з колгоспним ладом, який не відповідав їхньому укладові життя;
- значна частина вигнанців з Польщі (сказане більшою мірою стосується переселенців з Холмщини і Південного Підляшшя)

¹⁶ Спадищина Пiлсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. Монографія, ред. Валентин Балюк, Юрій Макар, Микола Дорошко, Київ-Люблін 2021, 424 с.; XVII українсько-польська зустріч 25 років у НАТО. 20 років у ЄС: досвід Польщі, уроки для України, Програма, Яремче, 19–22 вересня 2024 р.

¹⁷ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, Від депортації до депортації..., цит. вид., с. 691–693.

наївно сподівалася на повернення до місця свого походження (за аналогією повернення з т. зв. *біженства* під час Першої світової війни), а переселення ближче до кордону з Польщею підсилювало ілюзорну надію на швидке повернення додому;

- існуюча на той час в УРСР система колективного ведення сільського господарства виявилася психологічно несприйнятливою для колишніх польських громадян через певні відмінності укладові їх попереднього життя;
- відверто кажучи, суспільний лад, що панував на теренах України (наразі без західних областей, куди він добрався за два роки), перетворював кожну людину, за образним визначенням, на якусь *усуспільнену істоту*;
- місцева влада теренів, куди потрапили переселенці, була неспроможною виконати обіцянки, дані їм під час *обміну населенням*;
- переселенці у східних регіонах України потрапили в кліматичні умови, за яких елементарні побутові проблеми ставали гострою соціальною проблемою, що передусім стосувалося питної води і засобів опалювання;
- незважаючи на складні умови проживання у міжвоєнній Польщі, переселенці там почувалися значно вільнішими ніж тоді, коли набули радянське громадянство;
- між місцевими мешканцями південно-східних регіонів України і переселенцями з Польщі існували певні звичасні, культурні, а навіть і мовні відмінності. На втрату місцевою людністю рис, притаманних українському народові, негативний вплив справила політика радянської (тієї ж російської) влади, спрямованої на формування *радянської людини* — особистості, національно не визначеної, чого не могли зрозуміти ті, кого рятували від *польського гніту*;
- переселенці стикалися з недоброзичливістю до себе з боку місцевих мешканців, передусім через убогість і беззахисність останніх;
- пільги та компенсації переселенцям за залишене у Польщі майно викликали у місцевих жителів заздрість, а виконання

...на даний момент, сприймалось крізь призму погіршення власного добробуту¹⁸.

Висловлені роздуми не з боку авторки ствердженням недоцільності до переселенців місцевого люду, чи навіть локальної влади, котра всіляко намагалася їх там затримати.

Незважаючи на те, що центральна українська влада намагалася зупинити потік самовільного переселення нових громадян, їй довелося таки дещо легалізувати переїзд частини з них у західному напрямку. Діючі на той час положення передбачали дозвіл на переселення в окремих випадках через поспіх переселення з Польщі, наслідок чого виникали непорозуміння, або з інших важливих причин. Загалом, можна було отримати дозвіл на перепоселення у випадку, якщо:

- родину спрямували до східних областей з неналежно оформленими документами на евакуацію;
- родина або її члени з незалежних від них причин виявилися розділеними;
- члени родини — старшого віку або невиліковно хворі — мали в іншій області близьких родичів, які могли ними опікуватись;
- був висновок медичної комісії про доцільність зміни кліматичних умов через хвороби членів родини переселенця¹⁹.

На нашу думку, влада почала усвідомлювати, що змушувати тисячі людей виконувати її розпорядження, що не відповідали їх життєвим запитам, ставало абсурдом. Не очікуючи на отримання офіційного дозволу на переїзд до західних областей, переселенці перебирались туди самовільно. Частина з них за хабарі переїздила вантажними потягами, інші подорожували власним транспортом, якщо його вдалося зберегти від усупільнення. Мали місце й випадки пішого мандрування у західному напрямку. За наявними даними, станом на 1948 рік зі сходу на захід України перебралося бл. 90 тис. осіб. Разом з переселеними туди безпосередньо з Польщі їх там зосередилося бл. 411 тис. осіб. Щоправда, до Волинської та Рівненської областей вигнанці з Польщі, зокрема з Грубешівського і Холмського повітів переїжджали самотужки — власним

¹⁸ Там само, с. 694–695.

¹⁹ Там само, с. 695.

транспортом. Між іншим, таким же чином переїжджали і мешканці з Надсяння чи суміжних земель, що залишилися у кордонах Польщі, якщо вони збиралися до західних теренів України²⁰.

Після внутрішніх переноселень евакуйованих з Польщі українців упродовж декількох років на сході України однак залишилися деякі з них. Перш за все, сказане стосується багатодітних сімей або родин з батьками похилого віку. Проте також слід не забувати, що до східних областей їхали ті переселенці, котрі остерігалися переїзду до УРСР із загалом своїх земляків, небезпідставно побоюючись, що від останніх компетентні радянські органи можуть довідатися про їх суспільну діяльність у Польщі. Радянські ж спецслужби, яким повсюдно мерещився український буржуазний націоналізм, намагалися його відшукувати у середовищі переселенців. Йшлося у тому й про колишніх членів Комуністичної партії Західної України, зрештою — про будь-кого, запідозреного в нелояльності до існуючого у державі ладу, накиненого суспільству насильницьким шляхом. Упродовж багаторічних досліджень проблеми автори віднайшли чимало таких людей. Ще одна категорія переселенців воліла виїхати до УРСР окремо від своїх земляків. Мова про священників — і греко-католиків, і православних. Останні пам'ятали більшовицький (читай: російський) атеїзм ще з часів згадуваного *біженства*, а до греко-католицьких влада ставилася як до таких, для кого не було місця у радянській дійсності. За даними переселенських комісій, лише православних священників із Польщі до УРСР потрапило 288 осіб. Серед них, наприклад, виїхав з родиною відомий священник з Холма Олег Мільков (українське прізвище Мілько зрусіфікували ще за російського панування) до Дніпропетровської області і там залишився. Його син Борис Мільков здобув освіту лікаря, через багато років переїхав на Буковину, де впродовж тривалого часу працював у Чернівецькому медичному інституті (тепер: Буковинський медичний університет) на посаді професора, завідувача кафедри²¹.

²⁰ Віталій Макар, Юрій Макар, *Обмін населенням між УРСР та Польщею...*, цит. вид., с. 193.

²¹ Архів родини Макарів.

У *Заключеному звіті Головного уповноваженого уряду УРСР з евакуації українців з Польщі* сказано, що серед них налічувалось бл. 289 тис. селян, майже 4,5 тис. ремісників і кооператорів, понад 1,8 тис. робітників промисловості, 750 сільськогосподарських робітників, 735 транспортних працівників, бл. 1,2 тис. службовців, 762 вчителів, 118 медичних працівників, 11 науковців та бл. 183 тис. осіб непрацевдатних. Картина, як видно, невтішна, соціальна структура української спільноти в Польщі вирізнялася низьким відсотком тих, кого прийнято вважати інтелігенцією. Що ж стосується переселенців із Холмсько-Підляських земель, то картина була ще менш відрадною. Їх основну масу складали селяни — 96%, робітників і урядовців налічувалося 1,5%. Інтелігенція складала менше 2%. Мова про вчителів, медиків, правників тощо²².

Заманоючи українців із Польщі до УРСР тодішня її влада, у цьому залежна від Москви, обіцяла їм не лише щасливе майбутнє, але й можливість для молоді здобути будь-який фах за власним вибором. Така можливість справді з'явилася. Але, разом із тим, переселенці доволі швидко зрозуміли, що вона стала чи не єдиним порятунком для їхніх дітей від фактично безоплатної праці в колективізованому селі. Тому вступ до вищих чи середніх спеціальних навчальних закладів виявився рятівним кругом для переселенської молоді, яка не бачила для себе іншої перспективи, бо в тодішньому радянському суспільстві не було місця для приватної ініціативи через її повну заборону. Склалася, таким чином, ситуація, за якої здобуття вищої, або якоїсь іншої фахової, освіти виявилось чи не єдиним шляхом не лише *вибитися в люди*, але й забезпечити собі та своїм нащадкам майбутнє, ставши, скажімо, вчителем, лікарем, інженером, керівником будь-якого рівня на виробництві чи в управлінській сфері, або навіть, набувши будь-якого робітничого фаху, щоб вирватися з села та влаштуватися у місті. Отже потяг до навчання, здобуття надійного фаху, з одного боку, відповідав прагненням переселенських дітей. А з іншого, рятував

²² Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., с. 690; Віталій Макар, Юрій Макар, *Обмін населенням між Польщею та підрадянською Україною...*, цит. вид., с. 289.

їх під постійної перспективи у колективному селі. За даними, наданими авторами, що стосується лише вихідців з Холмської Підляської земель, 27% молоді здобула вищу освіту, 34% закінчили середні спеціальні навчальні заклади або фахові школи, 22% обмежилися загальною середньою освітою і тільки 17% закінчили лише неповну середню школу²³.

Наші багаторічні спостереження дають підставу стверджувати, що у середовищі переселенської молоді переважав потяг до здобуття лікарського фаху, що цілком зрозуміло. Лікарями, фельдшерами, медсестрами ставали молоді переселенці з усіх закутків Закерзоння. Дехто з них ставали світилами медицини не лише в Україні чи Радянському Союзі, а й на світовому рівні. Подамо для прикладу декілька імен. Зокрема, Євген Баран, що походив із Туркович на Холмщині, протягом десятиліть працював в Інституті урології та нефрології Академії медичних наук у Києві. Близько 20-ти років очолював Асоціацію трансплантологів України. Згаданий вище професор Борис Мільков здобув визнання як відомий хірург, у тому й поза межами України. Професор Ярослав Федонюк, виходець із Білополя на Грубешівщині, закінчив Тернопільський медінститут, де впродовж понад 20-ти років очолював Кафедру анатомії людини. З Тернополем пов'язана багаторічна праця ще одного відомого лікаря, уродженця Журанівці на Томашівщині, який здобув освіту у Львові — Івана П'ятночка. Назовемо ім'я ще однієї доволі відомої лікарки — Ніни Мілчанчук, що народилася в Туганях на Грубешівщині. Випускниця Київського медичного університету імені Богомольця широко відома поза межами України. За роки своєї праці професорка відвідала понад 40 держав світу, не лише в Європі, а й на інших континентах²⁴.

Також одним із найбільш популярних серед переселенської молоді був фах учителя. Мотиви вибору теж цілком зрозумілі. Освітню діяльність продовжили в Україні й ті нечисленні вчителі, яких перевезли з Польщі. Серед них можна згадати викладача Бережанської

²³ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., т. 2, с. 105; Witalij Makar, Jurij Makar, *Putinowska „specjalna operacja wojskowa”...*, цит. вид., с. 200–201.

²⁴ Архів родини Макарів; Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., т. 2, с. 140–154; Witalij Makar, Jurij Makar, *Putinowska „specjalna operacja wojskowa”...*, цит. вид., с. 201.

гімназії Юрія Сністуну, вихідця з Потуржани Томашівського повіту, який продовжував учителювати у Києві та на Волині. Здобувши належні кваліфікації вже в Україні колишні вчителі стали відомими університетськими професорами. Так уродженець Бабич на Білгородщині Микола Кравець у доволі молодому віці став знааним професором історії Львівського університету, відразу зазнавши переслідувань за український націоналізм. Був змушений перейти до Чернівецького, а відтак до Вінницького університету. Залишив по собі багатотомну наукову спадщину. Професор, також історії, але Ужгородського університету, переселений на Рівненщину, вніс вагомий вклад у розвиток наукових досліджень на Закарпатті. Андрій Бурячок, родом з Ощева на Грубешівщині, став провідним дослідником українського мовознавства, працюючи в Інституті української мови Академії наук України²⁵. Автори для ілюстрації вибрали лише декілька прізвищ із великої кількості переселенців, котрі працювали на освітянській ниві.

Очевидно немає потреби деталізувати внесок переселенців у розвиток різних галузей народного господарства чи управлінських структур. Автори хотіли б, на завершення думки дещо сказати про участь переселенців в розвитку різних галузей мистецтва, зокрема — української культури. Підтвердженням сказаного може, зокрема, служити бодай декілька прикладів. Вихідець із Людвинова Холмського повіту Нестор Кондратюк як актор Вінницького театру зіграв на сцені понад 200 ролей, здобувши широку популярність. Співак Юрій Мазурок, родом із Красника під Люблином, співав на багатьох оперних сценах світу. Всесвітньо відомим скрипалем став Богодар Которович, що походив із Гостинного на Грубешівщині. Згодом він створив у Києві Державний камерний ансамбль, з яким гастролював у Польщі, Німеччині, Японії, Сінгапурі та інших державах. Виховав цілу плеяду відомих скрипалів, у тому й свою доньку, яка до речі, брала участь у презентації у 2015 році нашої тритомної публікації у Києві, виконавши деякі твори батька. У презентації навіть брав участь посол Канади в Україні Роман Ващук. На нашу думку, дієвим центром плекання переселенського мистецтва став обласний центр Волині Луцьк, де з часу розпаду Радянського Союзу запрацювала волинська Холмищина. Тут її

²⁵ Там само.

суспільними піснєм хор *Дзвони Холмищини*, який під керівництвом Олександра Головерси здобув визнання не тільки в Україні²⁶.

Підсумовуючи варто зазначити, що переселенське середовище дало Україні фахівців в усіх сферах життя суспільства – освіті, медицині, народному господарстві, науці, мистецтві, місцевому і державному управлінні тощо. Разом із тим, не слід забувати, що компартійна влада СРСР, послідовно втілюючи у життя ідеологію *ленінської національної політики*, за ширмою якої крилася фактично політика денаціоналізації підневільних народів, насамперед українців, свідченням чого виступає нинішня повномасштабна війна РФ проти України.

Переселенці та їхні нащадки в незалежній Україні

З розпадом СРСР та здобуттям Україною незалежності відбулися докорінні зміни як у житті всього українського народу, так і, скажімо, у суспільному статусі ще живих переселенців з Польщі та їх нащадків. Перш за все вони здобули можливість створити свої земляцькі об'єднання для збереження і плекання пам'яті про свій родовід, побут, звичаї місць свого походження. Одне за одним виникали товариства *Лемківщина, Любачівщина, Надсяння, Холмищина*, що з плином часу згуртувалися в об'єднання *Закерзоння*. Термін пов'язувався з назвою регіону спільного проживання українців з поляками, звідки перших власне й переселено до УРСР за англійською угодою. А сам термін походив від прізвища міністра закордонних справ Великої Британії по Першій світовій війні лорда Керзона, котрий саме й визначив лінію етнічного розмежування обох народів²⁷.

Рішення про згуртування переселенських товариств в об'єднання *Закерзоння*, на думку більшості людей, зокрема дослідників, цілком слушне, оскільки переселенців серед живих залишається усе менше та менше, а в товариствах переважають їхні нащадки,

²⁶ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., т. 2, с. 163–171; Микола Онуфрійчук, *Дзвони Холмищини*, Луцьк 2021, с. 8–9.

²⁷ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., т. 3, с. 93–134; Witalij Makar, Jurij Makar, *Putinowska „specjalna operacja wojskowa”...*, цит. вид., с. 203–204.

які схилані до спільних зусиль збереження історичної пам'яті. Якщо говорити, для прикладу, про товариство *Холмицини*, то чверть століття тому воно налічувало 16 осередків у 14-ти областях. Щоправда, за нашими спостереженнями, вони активно діяли у Києві, Луцьку, Львові, Рівному, Тернополі. В решті ж областей осередки працювали епізодично, тобто: організовували подорожі до місць походження, земляцькі зустрічі, члени місцевих осередків брали участь у форумах у Києві, Луцьку, Львові, Рівному. Авторам доводилося зустрічати там земляків або їх нащадків з цілого ряду областей України, включно з Кримом²⁸.

Повертаючись до витоків земляцьких об'єднань вихідців із Польщі, на прикладі тієї ж *Холмицини*, зазначимо, що їх керівниками обирали відомих учених — представників культурної чи інших сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема першим головою львівської *Холмицини* став проректор тамтешньої Політехніки Леонід Квітковський, який походив із Голі Володавського повіту. В Луцьку першим головою *Холмицини* обрали відомого письменника Віктора Ревуху, якого доля разом з батьками закинула ще 1939 року на Волинь із Богутич на Грубешівщині. Першим головою київської *Холмицини* став виходець із Красного Холмського повіту Йосип Гриб — відомий еколог, доктор біологічних наук, професор. Само собою зрозуміло, що з часом керівники осередків змінювалися, але сенс їх діяльності й далі спрямовувався на збереження й плекання традицій свого походження, пов'язаних з загальноукраїнським укладом життя²⁹.

Усе було б добре, якби РФ не намагалась накинути на шию незалежної України ярмо новітнього поневолення, що є загрозою не тільки для українців.

Висновки

Підсумовуючи розповідь про здійснення взаємного переселення людей між Українською РСР та Польщею на підставі угоди 1944 року, на думку авторів, варто виходити з того, що проведений обмін

²⁸ Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк, *Від депортації до депортації...*, цит. вид., т. 3, с. 93–134; архів родини Макарів.

²⁹ Там само.

населенням, згідно з заявами його організаторів, мав бути уступком українсько-польське протистояння, з одного боку, а з іншого — зрозуміти щасливими українців, вивезених з Польщі. Останнє й стало метою нашого дослідження. Відверто кажучи, все, що вивало на долю переселенців з Польщі, однозначно розглядати складно через умови, з якими їм довелося зіштовхнутися. З одного боку, вони таки вийшли у свою власну державу, чим повинні були втішатися. Але виявилось, з іншого боку, що тодішня УРСР була лише поневоленою територією тієї ж Росії під маскою союзу щасливих незалежних держав. Переселенці відразу зрозуміли, що розмови про національну Україну нічого спільного з реаліями життя не мають, бо на власному досвіді відчували ставлення до себе за прояви того, що вважалося найважчим злочином в очах радянської влади — зберегти власну національну ідентичність. Крім того, влада УРСР не могла забезпечити виконання обіцянок, даних новим громадянам через величезні матеріальні втрати, нанесені війною і доповнені анархією та корупцією — атрибутами, притаманними економіці найнесправедливішої держави світу, як її називали тодішні керівники.

Попри усі складнощі, переселенці та їх нащадки знайшли своє місце у новому суспільстві та зробили помітний внесок у його розбудову. Розпад імперії зла, як йменували на Заході Радянський Союз, здавалося приніс українцям омріяну волю і надав можливість відтворити власну державність. Росія, до речі, формально вийшла з Союзу, що розвалювався на очах, дещо напіві, ранні від України. Однак те, що відбувалося в колишніх союзних республіках зневажливо називала *дефілядою суверенітетів*, після як її носії приповзуть на колінах, щоб проситися прийняти їх назад до складу єдиної держави, яка може забезпечити їх щасливе майбуття. Проте так не сталося. Зрештою, й не могло статися черквиве ХХ століття, як його називали вчені. Росія ж розпочала робляти нові концепції поневолення непокірливих. Але це — силоміць. Сказане передусім стосується України. Тепер те, що відбувалося проти нашої держави 20–25 років тому, давно перестало бути таємницею, у яку зрештою ніхто й не вірив³⁰.

³⁰ Віталій Макар, Юрій Макар, *Обмін населенням між Польщею та підпридіння України...*, цит. вид., с. 279–293; Witalij Makar, Jurij Makar, *Putinowska „specjalna operacja wojskowa”...*, цит. вид., с. 193–208.

статирок, ламаючи міжнародне і своє внутрішнє право, РФ веде геноцидну, загарбницьку війну проти українців та їх державності, захопивши спочатку Крим та увівши свої війська на територію Луганської і Донецької областей, щоб створити там дві псевдореспубліки. Цим московські правителі не обмежилися. Через вісім років Путін проголосив *спеціальну військову операцію*, нібито для захисту російськомовного населення від намагань української влади знищити його, а насправді — для новітнього поневолення українців. Поряд з брутальним застосуванням військової сили РФ широко застосовує т. зв. *п'яту колону*, сформовану заздалегідь в українському суспільстві. Станом на липень 2022 року медіа інформували, що серед депутатів різного рівня, урядовців виконавчої влади тощо виявлено 1,5 тис. зрадників. Думаємо, що цифра може бути у рази вищою. У своїх імперських цілях РФ використовує і ВІСІ МП, яка нібито відділилася від РПЦ, чого насправді не сталося. Остання стала ідеологічним запліччям такого явища як *русский мир*³¹. Між іншим, зовсім недавно Путін заявив, що «прагне завершення конфлікту в Україні», але про цьому зазначив, що «Росія продовжить досягати цілей СВО у 2025 році», про що сказав журналістам після неформального саміту голів країн СНД 24 грудня 2024 року у Санкт-Петербурзі³². Отже — упокорення й поневолення українців залишається метою Москви.

Відчайдушне намагання України вирватися остаточно з-під російського поневолення і повернутися до Європи є, загалом одним із найважливіших чинників збереження своєї державності та національної ідентичності свого народу. А це, у свою чергу, вимагає введення нових засад у формування взаємин з сусідніми народами. Насамперед очевидно з поляками, котрі останніми роками надають безприкладну допомогу українцям у боротьбі проти

НАЗК збило базу зрадників та депутатів, правоохоронців та інших. Загалом туди ввійшли майже 1500 людей, <https://babel.ua/news/81842-nazk-zibralo-bazu-zradnikov-iz-putativ-pravoohoronciv-ta-inshih-zagalom-tudi-uviyshli-mayzhe-1-500-lyudey> [доступ: 1 липня 2022]; Скільки ще буде існувати РПЦ в Україні?, <https://ukrainer.net/rpts-v-gazune/> [доступ: 25 липня 2022]; Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи. Точки зору Польщі та України, ред. Марек Петрась, Івентин Балюк, Григорій Перепелиця, Люблін 2024, с. 9–21.

Путін зробив нову заяву про війну проти України, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-in-viyna-zayava/33254095.html> [доступ: 9 січня 2025].

російської панації. На перспективу очевидно обидва народи повинні спільно шукати шляхів до історичного примирення. На тлі цих пошуків належне місце має посісти й питання переселенців та їхніх нащадків обабіч кордону.

Бібліографія

Документи

Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми засідань. Зб. документів і матеріалів, Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, Філадельфія 1999, 366 с.

Kierpiaciacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR: 1944–1946, т. 1: *Dokumenty 1944–1945*, red. E. Misilo, „Archiwum Ukraińskie”, Warszawa 1996, 336 s.

Інтернет-джерела

ІІАЗК зібрало базу зрадників та депутатів, правоохоронців та інших. Загалом туди увійшли майже 1500 людей, <https://babel.ua/news/81842-nazk-zibralo-bazu-zradnikiv-iz-deputativ-pravoohoronciv-ta-inshih-zagalom-tudi-uviyshli-mayzhe-1-500-lyudey> [доступ: 22 липня 2022].

Путін зробив нову заяву про війну проти України, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-putin-viyna-zayava/33254095.html> [доступ: 9 січня 2025].

Скільки ще буде існуватиме РПЦ в Україні?, <https://ukrainer.net/rpts-v-ukraynu/> [доступ: 25 липня 2022].

Чому Галичину називали українським П'ємонтом, <https://www.village.com.ua/village/life/podcast/346661-ukrainian-history-street-2023-s02e11> [доступ: 9 січня 2025].

Дослідження

Архів родини Макарів.

XVII українсько-польська зустріч 25 років у НАТО, 20 років у ЄС: досвід Польщі, уроки для України. Програма, Яремче, 19–22 вересня 2024 р.

Кабачій Р., Вигнані на степи. Повернення історичної пам'яті про українців Закарпаття, Видавництво «Люта справа», Київ 2019, 621 с.

Макар В., Макар Ю. Обмін населенням між УРСР та Польщею: його мета і наслідки, Видавничий дім «Гельветика», «Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис» 2024, № 30, с. 189–196.

Макар Ю., Макар В. Обмін населенням між Польщею та підрадянською Україною за Угодою від 9 вересня 1944 року та її наслідки [у:] *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*, red. R. Drozd, B. Halczak, Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk–Warszawa 2020, s. 279–293.

Макар Ю., Горний, М., Макар, В., Салюк, А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 1: Дослідження, Букрек, Чернівці 2011, 819 с.

- Макар Ю., Гориний М., Макар В. *Від депортації до депортації. Суспільно політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 3, Букрек, Чернівці 2014, 899 с.*
- Макар Ю., Гориний М., Макар В. *Від депортації до депортації. Суспільно політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947), Дослідження. Спогади. Документи, у трьох томах, т. 3, Букрек, Чернівці 2015, 959 с.*
- Онуфрійчук М., *Дзвони Холмицини, Ініціал, Луцьк 2021, 47 с.*
- Пятночка І., Корнага С., *Історична пам'ять в описах і спогадах про рідне село Журавці, Тернопіль 2020, 88 с.*
- Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України. Монографія, ред. В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко, Ніка-Центр, Видавництво Університету Марії Кюрі-Склодовської, Київ-Люблін 2021, 424 с.*
- Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи. Точки зору Польщі та України, ред. М. Петрась, В. Балюк, Г. Перенелиця, Видавництво Університету Марії Кюрі-Склодовської, Люблін 2024, 442 с.*
- Макар W., Makar J., Putinowska „specjalna operacja wojskowa” a losy przesiedlonych z Polski Ukraińców po II wojnie światowej, «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (Луцьк) 2022, № 3 (14), с. 193–208.
- Pradnicki J., *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, 588 s.*

Akcja „Wisła”. Dylematy moralne

Marek Melnyk

Operation “Vistula”. Moral dilemmas

Summary

Deportation of the Ukrainian population in 1947 from the south-eastern areas of Polish, where they had been living for centuries, to the territories annexed to Polish in 1945 is associated with numerous moral dilemmas that show the difficulties in evaluating political actions from the point of view of human rights. For some, it was a necessary step in the context of the fight against the UPA, for others it was a brutal violation of the rights of national minorities. The final assessment depends on historical, moral, and political perspectives, and contemporary discussions of this operation often point to the need for reconciliation in the face of a difficult past. This tragic situation gave rise to a number of moral dilemmas. They concerned both the perpetrators of this crime and its victims. These are dilemmas that have already been identified. But Operation “Vistula” is also associated with numerous moral dilemmas that have not been resolved to this day. They are either forgotten or suspended. They arouse a lot of emotions and controversy. This text is an attempt to present them, systematize and evaluate them.

Keywords: Operation “Vistula”, moral dilemmas, despair and hope, coercion and human rights, reconciliation and justice, human rights and the interest of the state, fidelity to tradition and cultural assimilation.

Wstęp

Jak powszechnie wiadomo, akcja „Wisła” to fragment deportacji ludności ukraińskiej z terytorium państwa polskiego w latach 1944–1951. Była to formalnie dobrowolna wymiana ludności między Polską Rzeczpospolitą Ludową (PRL) a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) po II wojnie światowej. W praktyce było to przymusowe wygnanie. Akcja „Wisła” była operacją wysiedleńczą resztek ludności ukraińskiej przeprowadzoną w 1947 roku. Lecz wówczas już nie ukrywano przymusowego przesiedlenia tej ludności. Co więcej, tych którym udało się uniknąć przesiedlenia do ZSRR deportowano nie do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR), a na tzw. Ziemię Odzyskane (zachodnia i północna część Polski wcześniej